

Klassikoesittely

Jukka-Pekka Puro

Retoriikka mediakasvatuksen kivijalkana

Marcus Fabius Quintilianus: *Puhujan kasvatus* (Turku: Faros, 2014) suom. Aulikki Vuola.

Marcus Fabius Quintilianuksen (n. 35 eaa.–n. 95) *Institutio Oratoria* (*Puhujan kasvatus*, suom. 2014) on jäänyt akateemisessa keskustelussa vähemmälle huomiolle kuin monet helleniset edeltäjänsä tai etenkin Marcus Tullius Ciceron (106 eaa.–43 eaa.) *De Oratore* (*Puhujasta*, suom. 2006) joka toisaalta käytännöllisyytensä, yhtäältä Ciceron värikään poliittisen uran vuoksi on saavuttanut roomalaisessa retoriikassa kiistämättömän ykkösklassikon aseman. 1900-luvulla kehittyneiden puhe-, viestintä- ja mediakasvatuksen historioiden hahmottamisessa *Puhujan kasvatus* on kuitenkin edeltäjiään merkittävämpi. Ciceron *Puhujasta* ilmestyi vuonna 55 eaa., *Puhujan kasvatus* puolestaan vuoden 95 tienoilla, vasta Quintilianuksen kuoleman aikoihin. Teosten väliin jäävä 150 vuoden ajanjakso on roomalaisen retoriikan jäsentymisen kannalta hyvin merkityksellinen: retoriikasta tuli Quintilianuksen osoittamalla tavalla oppi, johon toki sisältyi Ciceron painottama puhumisen taitojen tekninen hallinta, mutta vähintään yhtä merkityksellisenä kysymyksenä se, miten retoriikkaan ja sen ymmärtämiseen kasvatettiin roomalaisessa yhteiskuntajärjestelmässä.

Institutio Oratoria oli alkuperäisenä 12 kirjan sarjana monumentaalinen. Nuo 12 kirjaa, siinä muodossa kuin kokonaisuus tunnettiin esimerkiksi 1500-luvulla, oli lähes hyllymetrin levyinen järkäle. Vuonna 2014 ilmestynyt suomennos *Puhujan kasvatus 1* pitää sisällään neljä ensimmäistä kirjaa ja laajuutta sillä on 400 sivua. Jos kustantaja ja kääntäjä jatkavat sarjaa loppuun saakka, suomenkielisenkin version kokonaislaajuus tulee olemaan kirjahyllyssä kunnioitettava näky. Ulkoinen vaikuttavuus on anekdootti, mutta kertoo osaltaan myös sisällön kehittelyn kompleksisuudesta: siinä missä Aristoteleen *Retoriikka* (suom. 1997) tai Ciceron *Puhujasta* ovat suhteellisen kompakteja teoksia, Quintilianuksen kasvatusteoriat pohdinnat ovat pitkiä, monisyisiä ja yhteiskunnallisten syy-seuraus -suhteiden osalta monin kohdin vaikeaselkoisia. Osaltaan tämä toki johtuu kirjoittajienkin eroista: Cicero oli sanavalmis poliitikko ja yhteiskunnallinen vaikuttaja, Quintilianusta taas pidetään tavallisimmin täysverisenä – ja hieman tylsänä – valtion virkamiehenä.

Toisaalta juuri virkamiesmäisyys tekee *Puhujan kasvatuksesta* niin ainutlaatuisen. Toisin kuin edeltäjänsä, Quintilianus pohti ja kehitti ennemminkin puhekasvatuksen ja roomalaisen puhekuulttuurin toimintaohjelmaa kuin retoriikan teoriaa. Quintilianus

eli ja vaikutti keskellä Rooman mielivaltaista keisariaikaa; moniäänisessä, epävarmassa ja monellakin tavoin kakofonisessa yhteiskuntajärjestelmässä. Kakofoniasta huolimatta – tai ehkä juuri siksi – Quintilianus luotti ohjelmalliseen kasvatukseen. Mitä pirstaleisemmaksi ja uhkaavammaksi ympäristön puhe hajosi, sitä suurempi merkitys oli sillä, että tuota puhetta ja sen kantamia merkityksiä opittiin tulkitsemaan sivistyksen ja yhteiskunnan parhaan mukaisesti. Historia osoittaa, kuinka lopullisesti Quintilianus oli toimintaohjelmansa kanssa tuomittu epäonnistumaan – *Puhujan kasvatus* on tällaiseen myös roomalaisen retoriikan joutsenlaulu.

Puhujan kasvatuksen erityislaatuisuuden tunnistaminen on johtanut itselläni siihen, että olen ryhtynyt merkitsemään oman aikamme viestintä- ja mediakasvatuksen teoksia lukiessa ainakin ne kaikkein ilmeisimmät tarttumapinnat Quintilianukseen kirjojeni marginaaleihin. Ensimmäiset tällaiset Q-merkinnät olen näemmä raapustanut vuonna 1996 ilmestyneeseen Anita Wernerin *Lapset ja televisio* -teokseen. Werner kritisoi MCR -perinteestä kumpuavia ajattelutapoja tavoilla, joita esimerkiksi Veikko Pietilä (1997, 47) piti jo Wernerin kirjan ilmestymisaikaan mustavalkoisina ja yksinkertaistavina. Wernerin (1996, 18) katsaus siihen, miten ”arvot ja asenteet muodostuvat kasvuiässä saamiemme erilaisten vaikutteiden pohjalta”, herätti selkeän *déjà-vu* -tunteen. Lähestulkoon saman ajatuksen oli juuri lukenut *Puhujan kasvatuksen* I-kirjan ensimmäisistä luvuista (§1-18), jotka tuolloin kuuluivat englanninkielisenä laitoksena opettamani Retoriikan historia -kurssin peruslukemistoon.

Wernerin jälkeen viestintä- ja mediakasvatukselle omistettu hyllynpätkä on laajentunut ja reunamerkitöjä on tullut kirjoitettua yhä useampien teosten marginaaleihin. Jukka Sihvosen (1988) *Liekehtivien nalleverhojen* viestintäkasvatuksellisiin argumentteihin havahtuin vasta kymmenisen vuotta teoksen ilmestymisen jälkeen. Sihvosen (1988, 181) huoli siitä, että viestintäkasvatus on taipuvainen ylenkatsomaan kasvatettaviaan, oli nähdäkseni samansuuntaista kuin *Puhujan kasvatuksen* II-kirjan pohdinta opettajan eettisistä velvoitteista. Len Mastermanin 1985 ilmestynyt *Medioita oppimassa* (suom. 1989) oli puolestaan sikäli erityislaatuinen, että teoksen pääluku 5 oli yllätyksekseni nimeltään ”Retoriikka”, vaikka Masterman ei viittaa kertaakaan varsinaisiin retoriikan lähteisiin. Hänenkin tapauksessaan esimerkiksi kerronnan analyyseillä ja harjoituksilla (1989, 134–138) oli kuitenkin paljon yhteistä *Puhujan kasvatuksen* II-kirjan kerrontaharjoitusten kanssa (§18–20). Alan opettajana oli jokseenkin pysäyttävää havahtua tuolloin siihen, että omilla kurssiharjoituksilla ei ollut 20, vaan ennemminkin 2000 vuoden historia.

Olen sittemmin oppinut kirjaamaan systemaattisesti ja hieman tarkemmin vastavia kommentaareja myöhemmin ilmestyneisiin teksteihin. Juha Herkmanin (2007, 38) *Kriittisen mediakasvatuksen* näkemys ihmisen omista valinnoista ”sen suhteen, kuinka asettautua yhteiskunnan osaksi” löytyy roomalaisessa kontekstissaan heti I-kirjan alusta (§9–12). Reijo Kupiainen (2005) ankkuroituu *Mediakasvatuksen eetos* – väitöskirjassaan useissakin kohdin Martin Heideggerin viitoittamalla tavalla etenkin Aristoteleeseen, mutta roomalaisen *humanitas*-käsitteen yhteydessä (Kupiainen 2005, 14) katse kääntyy jälleen I-kirjaan, jossa Quintilianus puhuu humanistisen yleissivistyksen merkityksestä osana retorisen kasvatuksen eetosta. Myös *Puhujan kasvatuksen* suomennoksesta vuonna 2014 vastannut Aulikki Vuola kommentoi selitysosiossa (Vuola 2014, 342) humanismin asemaa roomalaisessa kasvatustilanteessa erinomaisesti.

Reunamerkitöjen listaa voisi jatkaa pitkällekin, mutta Quintilianuksen ja mediakasvatuksen välisen yhteyden tarkastelu on luontevaa lopettaa Ritva-Sini Merilammen

(2014) *Mediakasvatuksen perusteisiin*. Merilampikaan (2014, 93) ei ota suoraan kantaa Quintilianukseen, mutta tekee oikean havainnon siitä, että niin helleenisessä kuin sittemmin roomalaisessakin perinteessä retoriikka oli ”kulttuurinen instituutio”. Quintilianuksen *Institutiossa* oli kyse juuri tästä: systemaattisesta kasvattamisesta yhteiskunnalliseen kommunikatiiviseen toimintaan, kuten Merilampi (2014, 93–94) sitä kutsuu. Kun teoksen asettaa vielä Merilammen jälkeen rinnakkain vaikkapa Opetushallituksen *Lapset ja nuoret mediaosallistujina* -toimintaohjelman (2011) kanssa, lukija kokee ahaa-elämyksen. Quintilianus ajaa takaa samanlaista osallistamisen ideologiaa kuin Merilampi ja julkishallinnon ääntä edustava Opetushallituksen toimintaohjelma.

Puhujan kasvatuksen kasvatusteorologiaa voi 2000 vuoden takaa pitää hämmäntävän ajankohtaisena. Esimerkiksi I kirjassa tehtävä jaottelu varhais- ja perusopetukseen on pääpiirteiltään samankaltainen kuin nykyäänkin. Kun lukijana suodattaa pois antiikin Rooman armottomat sukupuolinormit ja orjajärjestelmän, Quintilianuksen varhaiskasvatuksen ajatusmallia voi pitää jopa modernina. Quintilianus myös kannatti yksityisopetuksen sijasta julkista koulujärjestelmää ja kantoi huolta esimerkiksi siitä, että opetusryhmät eivät kasva liian suuriksi. Quintilianus katsoi, että samanikäisten keskuudessa kasvaminen tukee yhteisöllisyyteen oppimista ja yhteisön arvojen omaksumista. Argumentaatioissa korostuu lapsista ja lapsuudesta huolehtimisen tärkeys, mutta ennen kaikkea hyvän kansalaisuuden problematiikka. Juuri tämä viimeisin näkökulma tekee *Puhujan kasvatuksesta* nykyisenkin mediakasvatuksen kivijalan. Teos opettaa retoriikan lukutaitoa, aivan kuten sen 2000-luvun vastineet tarkastelevat medialukutaitoa, ajatuksenaan julkisuutta kriittisesti tarkastelemaan kykenevän ihmisen kasvattaminen.

Kirjallisuus

- Aristoteles (suom. 1997) *Retoriikka*. Teokset IX. Helsinki: Gaudeamus.
- Cicero, Marcus Tullius (suom. 2006) *Puhujasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Herkman, Juha (2007) *Kriittinen mediakasvatus*. Tampere: Vastapaino.
- Kupiainen, Reijo (2005) *Mediakasvatuksen eetos*. Rovaniemi: Acta Electronica Universitatis Lapponiensis.
- Masterman, Len (1989) *Medioita oppimassa*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto.
- Merilampi, Ritva-Sini (2014) *Mediakasvatuksen perusteet*. Helsinki: Avain.
- Opetushallitus (2011) *Lapset ja nuoret mediaosallistujina – Osallistumista tukevan mediakasvatuksen toimintaohjelma*. Raportit ja selvitykset 2011: 28. Helsinki: Opetushallitus.
- Pietilä, Veikko (1997) *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä*. Tampere: Vastapaino.
- Quintilianus, Marcus Fabius (suom. 2014) *Puhujan kasvatus I*. Turku: Faros.
- Sihvonen, Jukka (1988) *Liekehtivät nalleverhot*. Helsinki: Like.
- Vuola, Aulikki (2014) Selitykset. Quintilianus, Marcus Fabius: *Puhujan kasvatus*. Turku: Faros.
- Werner, Anita (1996) *Lapset ja televisio*. Helsinki: Gaudeamus.